

VIAȚA SPIRITUALĂ ÎN MEDIUL RURAL DIN DACIA SUPERIOARĂ (II)

Constantin Pop

Pentru început, găsesc necesar spre a reaminti ideile principale ale conținutului primei părți a lucrării. Mi-am propus să investighez aspectele importante privitoare la viața spirituală ce a pulsat în regiunile rurale ale unei părți administrative din provincia noastră traiană, cunoscută, îndeobște, sub denumirea de *Dacia Superior*.

În cercetarea efectuată, s-au luat în considerare rezultatele săpăturilor arheologice și ale descoperirilor fortuite, provenite din 185 de localități actuale, situate în amintitul teritoriu, între care 23 de *villae rustice* și două mari centre de prelucrare a ceramicii, apoi, 8 prezumtive lăcașe de cult, mărturiile epigrafice (3 nume de lăpiciști, un oculist și unul, designând un proprietar de atelier ceramic, inscripții funerare – inițial 59 de piese, votive – 135 de exemplare) și cele sculpturale (inițial, 127 de monumente de piatră, 47 reprezentări în metral, inițial 37 de teracote și una din os), încercările de scriere pe diverse obiecte (28 de exemplificări), precum și ustensilele de scris (17 *styli*).

Toate aceste vestigii arheologice pot fi urmărite, în continuare, în repertoriul anexat prezentei lucrări (cu specificația că investigația se oprește la anul 1994). Desigur, cercetările de specialitate, ulterioare datei amintite, vor îmbogăți considerabil numărul acestor monumente.

Cele relatate, mi-am permis să concluzionez că penetrantul proces de romanizare al provinciei se reflectă, deopotrivă, și în mediul rural al Daciei Superioare, viața spirituală intensă, care a pulsat aici, fiind asemănătoare, din multe puncte de vedere, cu cea a centrelor urbane romane, dezvăluind nebănuite valențe pozitive.

I. *Villae rusticae* (cercetate)

Aiton (jud. Cluj); Aiud (Alba); Apahida (Cluj) – punctele „Tarcea Mică” și „Filléres”; Apoldu de Sus (Sibiu); Apoldu de Jos (Sibiu); Caransebeș „Măhală”; Chinteni (Cluj) – „Tulgeș”; Cicău (Alba) – „Săliște”; Ciumăfaia (Cluj); Dalboșeț (Caraș-Severin) – „Dragomireana”; Deva (Hunedoara); Dezmir (Cluj) – „Sub colină”; Gornea (Caraș-Sevein) – „Căunița de Jos”; Hobița (Hunedoara) – „Grădiște”; Jucu de Sus (Cluj); Mănerău (Hunedoara); Miercurea Sibiului (Sibiu); Răhău (Alba); Sânicoadă (Cluj); Sânmăria Orlea (Hunedoara).

II. Centre de olărie

Crtiștești (aparține de municipiul Târgu-Mureș); Micăsasa (jud. Sibiu).

III. Lăcașe de cult

Cășeiu¹ (jud. Cluj) – sanctuar *Nemesis*; Decea Mureșului (Alba) – *mithraeum*; Grădiștea de Munte (Hunedoara) – punctul „Sub Cununi” – sanctuar comemorativ (?); Inlăceni (Harghita) – sanctuar *Diana*; Războieni (Alba) – „Cetate” – sanctuar *Apollo*; Șard (Alba) – sanctuar *Sol Invictus (mithraneum ?)*; valea Sângiorgiului (Hunedoara) – centru de cult (divinitate necunoscută).

IV. Nume de lăpici

Călan (jud. Hunedoara) – *Diogenes*; Cristești (Tg. Mureș) *Hermeros*; localitate neidentificată (probabil, din împrejurimile Călanului) – zona cariere de piatră – *Titus Iulius*.

V. Proprietar de atelier ceramic

Inlăceni (jud. Harghita) – *Zoticus sigillarius*.

VI. Signaculum oculariorum

Gârbou (Sălaj) – *Publius Corcolonius*.

VII. Funeraria (inscripții din piatră)

Abrud (jud. Alba) – a. *Marcus Aurelius Antoninus*; b. *Cassia Peregrina*; c. *Domitia Chlone*; Agnita (Sibiu) – *Licinia Aniata*; Bologa (Cluj) – *Aelius Tato*; Brad-Muncelu (Hunedoara) – punctul „La Petrenești” – a. *Aurelius Valerius*; b. *Marcus Antonius*; Brădeni (Sibiu) – *Maida Epicadi*; Bretea Română (Hunedoara) – *Lucius Dasumius Priscus*; Bucerdea Vinoasă (Alba) – *Titus Flavius Felicianus*; Bucium (Alba) – *Pyrra Trophima*; Bucova (Caraș-Severin) – *Bublius Pontianus* cu *Valeria Blandiana*; Căianu (Cluj) – *Marcus Aurelius Vitalianus*; Cășeiu (Cluj) – a. *Iulius Crescens*; Cincșor (Brașov) – *Carvilius Secundinus*; Cioara (Alba) – *Quiuntus Valerius Macrinus*; Crăciunelu de Sus (Alba) – *Ulpius Sabinus*; Cristești (Tg. Mureș) – a. *Aurelius Super*; b. *Marcus Fabius*; Dalboșeț (Caraș-Severin) – *Aurelius Ballsenia*; Daneș (Mureș) – *Aurelia Plotina*; Dârlos (Sibiu) – *Suadulus Titurus*; Deva (Hunedoara) – *Marcus Ulpius Iustinus*; Foeni (Timiș) – *Aurelius Faustus* cu *Septimia Marcia* și *Iulius Martialis*; Gârbău (Cluj) – a. *Aelia Maximinia* cu *Aelius Proculus*; b. *Marcus Aurelius Dassimus*; Inlăceni (Harghita) – *Ulpius Restitutus*; Mehadia (Caraș-Severin) – a. *Decius Baebatius Chrysantus*; b. *Lucius Publius Basus*; Micești (Alba) – *Marcus Aurelius Chrestus*; Moldova Nouă (Caraș-Severin) – *Flavia Ingenua*; Papiu Ilarian (Mureș) – *Aelius Dines*;

Răhău (Alba) – a. *Titus Flavius Rufinus*; b. *Iulia Maxima*; Rareș (Harghita) – *Aurelius Severus*; Războieni (Alba) – punctul „Cetate” – *Aelius Sedatus*; Romita (Sălaj) – a. *Caius Campanius Vitalis*; b. *Ulpia Amadus*; Sărățeni (Mureș) – *Aelia Ianuaria*; Sânicosară (Cluj) – *Iulius Arphocra*; Sânicolaul Mare (Timiș) – *Marcus Aurelius Timo*; Sânpaul (Harghita) – a. *Marcus Aurelius*; b. *Iustina Aurelia*; Sebeș (Alba) – *Iulius Censorinus*; Sibișeni (Alba) – *Cassia Saturnina*; Sighișoara (Mureș) punctul „Pârâul Hotarului” – a. *Dantica Cusiona (Cusioni ?)*; b. *Candia Maximi*; c. *Sabina Dasmeni*; Slatina Timiș (Caraș-Severin) – *Publius Aelius Ariorto*; Strei-Săcel (Hunedoara) – *Caius Aurelius Dedalus* cu *Valeria Cara*, *Aurelia Tetula* și *Aurelia Augusta*; Suceagu (Cluj) – *Aurelius Mucapor (Eptator ?)* cu *Aurelius Gemellinus* și *Aurelia Rescuturme (?)*; Sutoru (Sălaj) – a. *Aurelius Carinus*; b. *Aurelius Masinnus*; c. *Aelia Prisosta* cu *Aurelia Bassina* și *Aurelia Denzi*; Șeica Mică (Sibiu) – *Cotus Succesi* cu *Claudius Elatinus*; Șura Mică (Sibiu) – *Iulia Magiona*; Uroi (Hunedoara) – *Caius Romanus Summus*; Valea Sângeorgiului (Hunedoara) – *Iulius Maximus*. Total 59 de piese. Pentru a aduce, cât de cât, la zi acest tabel, am găsit de cuviință să înserez încă cinci epigrafe sepulcrale² (scăpate la analiza inițială), provenite din cele 185 de așezări cercetate până în anul 1994). Ele sunt următoarele: Bradu-Muncelu (Hunedoara) – punctul „La Petreșți” – c. (numărătoarea pieselor, dacă sunt mai multe descoperite într-o localitate, se face în continuarea celor prezentate în repertoriul de mai sus) – *Dules maximi cu Antonia (?) Nice*; Caransebeș (Caraș-Severin) – *Iarsa Tarsa (?)*; Cășeu (Cluj) – b. *Blasa* cu *Aurelius Tsinta* cu *Aurelia Gemellina*; Petrești-Petrid (Alba) – *Valerius Longinus*, însumând un total general de 64 de piese (cu 80 de epitafe).

De remarcat faptul că au fost repertoriate doar numele celor înmormântați în localitățile respective, dedicanții monumentelor funerare fiind omiși, deoarece ei puteau viețui și în alte așezări.

VIII. Funeraria (monumente sculpturale din piatră)

Abrud (jud. Alba) – a-c. stele cu personaje; Aiud (Alba) – a. postament cu *Lupa Capitolina* și lei; b. stelă familială cu personaje; c. coronament cu medalion și lei; Apoldu de Sus (Sibiu) – a-b. medalioane lucrate aparte, cu personaje; Avrig (Sibiu) stelă tip edicula cu personaje; Benic (Alba) – leu apotropaic; Caransebeș (Caraș-Severin) – stelă cu personaje; Cășeu (Cluj) – stelă cu banchet funebru (piesă înscrisă la inscripții funerare, a se vedea *Iulius Crescens*, nu va fi, deci, numărată pentru a nu se dubla, situație asemănătoare și în cazul altor monumente, care nu se cer a fi exemplificate); Cârjiți (Hunedoara) – postament cu lei; Cicău (Alba) – punctul „Săliște” – leu apotropaic; Cinciș (Hunedoara) – a. statuie feminină drapată; b. statuie masculină togată; Copșa Mică (Sibiu) – medalion lucrat aparte cu personaje; Cristești (Tg.Mureș) – a. stelă cu *Lupa Capitolina*; b. perete de edicula cu *Heros*, *Lupa Capitolina* (gemenii reprezentați

ca pui de lup), trei personaje și genii; c-e. medalioane lucrate aparte, cu personaje; f. stelă cu personaje și genii (?); Dârlos (Sibiu) stelă cu personaje; Deva (Hunedoara) – medalion lucrat aparte cu personaje; Doștat (Alba) a-b. statui funerare; Bretea (Cluj) – apotropaic; Dumbrava (Cluj) – perete de ediculă, cu *camilla*; Gârbău (Cluj) – perete de ediculă, cu *Thanatos* și *camilla*; Ghirbom (Alba) – medalion lucrat aparte, cu personaje; Mănăstireni (Cluj) a-b. lei apotropaici; Mesentea (Alba) – coronament tip trunchi de piramidă arcuită, cu *Eros* (*genius* ?), *camillus*, *camilla*, delfin și frunze de acant; Miercurea Sibiului (Sibiu) – a. stelă cu personaje; b. postament cu lei; Moldovenești (Cluj) – a. stelă cu banchet funebru; Ocna Mureș (Alba) – stelă cu personaje; Pătrângenii (Alba) – a. medalion lucrat aparte, cu personaje; b-c. *pinia*; Petnic (Caraș-Severin) – postament cu lei și *Medusa*; Petroșani (Hunedoara) – postament cu lei și *Medusa*; Războieni (Alba) – punctul „Cetate” – a. medalioane lucrate aparte, cu personaje; b. stelă cu soldat; c-d. lei apotropaici; Rediu (Cluj) – perete de ediculă, cu „coafeză”; Săndulești (Cluj) – leu apotropaic; Sâncâriu (Cluj) – stelă familială cu personaje; Sânnicoară (Cluj) – coronament cu lei; Someșeni (Cluj) – leu apotropaic; Suatu (Cluj) – a. coronament cu lei și *Medusa*; b. perete de edicula, cu *Heros* și doi gladiatori; Sutoru (Sălaj) – perete de ediculă, cu *Heros* și *camilla*; Șaula (Cluj) – stelă cu banchet funebru; Șeica Mică (Sibiu) – perete de edicula, cu *Heros*, scenă de arat și banchet funerar; Șura Mică (Sibiu) – perete de edicula, cu *Heros* și car cu două personaje; Târnava (Sibiu) – medalion lucrat aparte, cu personaje; Tihău (Sălaj) – perete de edicula cu *camilla*; Toldal (Mureș) – coronament cu lei; Vințu de Jos (Alba) – coronament cu *Jupiter*, *Ammon* și lei (după părerile unor cercetători, piesa poate proveni și de la Vețel). Total: 61 monumente.

În completarea tabloului de mai sus, prin adăugarea unor monumente sculpturale funerare, inițial omise, mai sunt de amintit la Cristești³ (Tg. Mureș), următorii 5 pereți de edicula: g. călăreț la vânătoare; h. călăreț călcând în picioarele calului dușmanul căzut, apoi, *camilla*; i. *Heros* și *camilla*; j. *camillus* și *camilla*; k. leu atacând un cal, totalizând, astfel, un număr general de 66 de reprezentări.

În legătură cu plastica provincială, se cer a fi scoase în evidență trei monumente funerare figurate, care prin iconografiile prezentate, constituie elemente surpriză în arta Daciei traiane. Este vorba, în primul rând, de coronamentul sepulcral, descoperit la Aiud⁴, ce asociază personaje într-un medalion lucrat aparte (*freistehendes Rundmedallion*), plasat în partea superioară a piesei, cu doi lei apotropaici adosați, în porțiunea inferioară. Acest monument funerar de la Aiud, alături de altul similar, provenit de la Alba Iulia⁵ (dar inferior din punct de vedere al măiestriei artistice), constituie singurele exemplare ale genului, cunoscute în Dacia și în întregul Imperiu roman spre deosebire de tipurile din *Noricum* și *Pannonia* – dacă se doresc mai apropiate – care combină geniile funerare cu lei sepulcrali.

Urmează, apoi, peretele lateral de ediculă, găsit la Rediu⁶ (jud. Cluj), ce înfățișează o tânără femeie șezând, iar în spatele ei se observă un alt personaj feminin, o „coafeză” în picioare. Aceasta, cu mâna stângă, aranjează părul lung, despletit, al „clientei”, cealaltă mână o înmoaie într-o pomadă (?). Un pieptene, reprezentat pe fondul peretelui, completează această „scenă de toaletă”, deocamdată, unică în arta clasică antică.

Amintita stelă (din repertoriu, rubrica nr. VI *Funeraria – inscripții*), a veteranului *Iulius Crescens*, de la Cășeu⁷ (jud. Cluj), prezintă iconografia unui banchet funebru, în care personajul masculin, întins pe o *kliné*, poartă o îmbrăcăminte „mișoasă” piesă vestimentară considerată ca aparținând unui localnic.

IX. Monumente votive (inscripții din piatră)

Abrud (jud. Alba) – *Diana Sacra*; Aiton (Cluj) – *I.O.M.*; Aiud (Alba) – *I.O.M.*; Ampoița (Alba) – *Diana*; Apahida (Cluj) – punctul „Tarcea Mică” – *Dis Pater* cu *Proserpina*; Apoldu de Sus (Sibiu) – *I.O.M.*; Apoldu de Jos (Sibiu) – *I.O.M.*; Benic (Alba) – a. *I.O.M.*; b. *Liber Pater*; Berghin (Alba) – *I.O.M.*, *Narenos*; Boian (Sibiu) – *Mithras*; Bucerdea Vinoasă (Alba) – *Silvanus Domesticus*; Bucium (Alba) – *I.O.M.*, *Cimistenus*; Bucova (Caraș-Severin) – *Liber Pater*; Căianu (Cluj) – a. *Aesculapius*; b. *Diana Regina Sacra*; c. *Silvanus Sacrus*; Călan (Hunedoara) – zona cariera de piatră – *Suleviae Montanae*; Caransebeș – punctul „Măhală” – *Apollo cu Diana*; Cășeu (Cluj) – a-c. *I.O.M.*, *Dolichenus* una denumită *Dulcenus* d. *Sol Invictus*; e-f. *Nemesis*; Ceanu (Cluj) – *Sol Invictus Mithras*; Cheia (Cluj) – *I.O.M.*; Ciumăfaia (Cluj) – a. *Iunona Regina*; b. *Minerva*; c. *Apollo*; d. *Mercurius*; e. *Silvanus*; f. *Dei, Deae* cu *Fortuna Conservatrix*; g. *Hercules Magusanus*; Crăciunel (Harghita) – *I.O.M.*; Cricău (Alba) – a-b. *Diana*; Cristești (Tg. Mureș) – a. *Mars Augustus*; b. *Silvanis* cu *Silvanus Campestrus*; Cristur (Hunedoara) – *Silvanus*; Daia Română – *I.O.M.*; Decea Mureșului – a-c. *Mithras*; Denta (Timiș) – *I.O.M.* cu *Iunona Regina, Minerva, și Terra Mater*; Deva (Hunedoara) – punctul „Bejan” – *Silvanus* cu *Hercules*; Dezmir (Cluj) – punctul „Sub colină” – *Silvanus Domesticus*; Domnești (Bistrița-Năsăud) – a. *I.O.M.* cu *Iunona și Minerva*; b. – *I.O.M.* cu *Dulcenus (Dolichenus)*; Doștat (Alba) – a. *Invictus Deus Sol*; b. *Obile* cu *Hercules*; Gârbău (Cluj) – *I.O.M.*; Gârbova (Alba) – *I.O.M.*; Grădiștea de Munte (Hunedoara) – punctul „Sub Cununi” – a. *Apollo Augustus*; b. *Victoria Augusta*; Hățăgel (Hunedoara) – a-b. *Fortuna* (dintre care una *Fortuna Praenestina*); Inlăceni (Harghita) – a-h. – *I.O.M.*; i-k. – *Diana*; l-m. – *Liber Pater*; n. – *Mars*; Măcițașu (Cluj) – *Silvanus Silvester*; Marga (Caraș-Severin) a. – *I.O.M.* cu *Terra Daciae și genius Populi Romani et commercii*; b. *Nemesis*; Mera (Cluj) – a. *Diana*; b. *Liber Pater*; Micăsasa (Sibiu) – *Deus Saromandus*; Micești (Alba) a-b. *I.O.M.*; c. *Hercules*; Moldoveniești (Cluj) – *Silvanus Domesticus*; Ocna Mureș (Alba) – *Diana* cu *Terra Mater*; Păuleni (Harghita) – *Sol Invictus*; Peștișu Mare (Hunedoara) – *I.O.M.*; Peștișu

Mic (Hunedoara) – a. *I.O.M.*; b. *Iunona*; c. *Nemesis Augusta*; Petrești-Petrid (Alba) – *Nemesis*(?); Rapoltu Mare (Hunedoara) – *Silvanus*; Războieni (Alba) – punctul „Cetate” – *Apollo*; Reciu (Alba) – *I.O.M.*; Săcădate (Sibiu) a. *I.O.M.*, *Dolichenus*; b. *Sol Invictus Mithras*; Sălașu de Sus (Hunedoara) – *Silvanus*; Sărățeni (Mureș) – *Apollo Sanctus*; Sîncrai (Harghita) – *I.O.M.*, *Dolichenus (Dolichenus)* Sânmiclăuș (Alba) – *I.O.M.*; Sânpaul (Harghita) – a. – *I.O.M.* cu *Iunona Regina*; c. *Sol Invictus*; Sântămăria de Piatră (Hunedoara) – *Silvanus Domesticus*; Sebeș (Alba) – *Silvanus Domesticus*; Sibișeni (Alba) – a. *Liber Pater* cu *Libera*; b. *Mithras*; Sic (Cluj) – *Silvanus*; Sighișoara (Mureș) – punctul „Podmoale” – a. *I.O.M.* cu *Iunona Regina* și *Minerva*; b. *Aeternus Sacrus*; Suceagu (Cluj) – a. *Diana Vera et Bona*; b. *Liber Pater*; c. *Silvanus Domesticus*; d. *Bonus Puer*; Șard (Alba) – a-f. *Sol Invictus Mithras* (una în limba greco-latină); g. *I.O.M. Conservator*; h. *Venus Victrix*; Șoimușu Mureșan (Harghita) – *Sol Invictus*; Tibru (Alba) – a. *I.O.M.*; b. *Diana*; Tihău (Sălaj) – *Silvanus Domesticus*; Tuștea (Hunedoara) – *I.O.M.* cu *Iunona* și *Minerva*; Uroi (Hunedoara) – a. *I.O.M.*; b. *Silvanus Domesticus*; c. *Genius Loci*; Valea Nandruului (Hunedoara) – *Liber Pater*; Valea Sângeorgiului (Hunedoara) – a. *I.O.M. Depulsor*; b. *I.O.M. Apenninus*; c. *Mars*; Vâlcele (Cluj) – *Nemesis* ipostaza „Dublă Nemese”, limba greacă; Viișoara (Cluj) – *I.O.M. Fulgurator*; Vințu de Jos (Alba) – *Bonus Puer* cu *Apollo Pythius*. Total: 135 de inscripții votive.

X. Monumente votive (reprezentări sculpturale din piatră)

Aiton (jud. Cluj) – *cap Iupiter* (?); Aiud (Alba) – a. *relief Diana*; b. *relief Mithras*; c. *relief Cavalerii danubieni*; Almăju Mare (Alba) – a. *statuetă Iupiter*; b. *statuetă Iunona* (?); Baci (Cluj) *cap Hercules* (?); Bolduț (Cluj), – a. *relief Cavalerul trac*; b. *cap Mithras* (sau *dadofor*); Cășeu (Cluj) – *statuie Pan*; b. *statuie Genius* (preot ?); Cincșor (Brașov) – a-e. *reliefuri Mithras*; Ciopeia (Hunedoara) – *relief Hercules*; Cristești (Tg. Mureș) – a. *cap Iunona*; b. *statuetă Liber Pater (Hercules Bibax ?)*; Decea Mureșului (Alba) – a. *statuie Ceres* (?); Dostat (Alba) – *relief Mithras*; Dragu (Cluj) – a. *statuie Iupiter tronans*; b. *relief Mithras*; c. *relief Cavalerii danubieni*; Hășdate (Cluj) – a. *statuie Iupiter fulminans*; Jucu de sus (Cluj) *relief Diana*; Micăsasa (Sibiu) – *relief Pan*; Moldovenești (Cluj) – a. *bust Fortuna*; b. *relief Cybele*; Ocna Mureș (Alba) – *statuie Hecate triformis*; Ocna Sibiului (Sibiu) – *cap Mithras*; Războieni (Alba) – punctul „Cetate” – a. *relief Apollo*; b. *statuetă Apollo*; c. *grup stauar dionysiac*; d. *statuetă Pan*; e. *relief Hercules*; Romita (Sălaj) – *relief Eros*; Sălașu de Sus (Hunedoara) – a. *relief Hercules*; b. *relief Cavalerul trac*; Sântămăria Orlea (Hunedoara) – a. *relief Diana*; Sântămăria de Piatră (Hunedoara) – a. *cap Liber Pater*; b. *cap Daphe*; Streisângeogiu (Hunedoara) – *relief Diana*; Suceagu (Cluj) – *relief Mithras*; Sutor (Sălaj) – *relief Dea Syria* (?); Svințița (Mehedinți) – *statuie Hercules*; Tibru

(Alba) – *relief Diana*.

La numărul de 48 de monumente sculpturale votive din piatră, se adaugă, ulterior, alte șase piese, descoperite la Cristești⁸ (Târgu Mureș), grupate astfel: c. *capul lui Liber Pater (Apollo-Lybeios)*; d. statuia lui *Iupiter tronans*; e. imaginea zeiței *Atargatis (Dea Syria)*; statueta unui geniu al abundenței; g. reprezentare cu Amor; h. relief cu Cavalerul trac, deci, un total de 54 de piese figurate votive.

XI. Alte reprezentări sculpturale (piatră)

Baciu (Cluj) *relief cu personaje*; Bologa (Cluj) – a. *relief cu un personaj*; Cara (Cluj) – *statuie de acvilă*; Dragu (Cluj) *statuie de acvilă*; Hășdate (Cluj) – *relief cu taur*; Jebucu (Sibiu) – relief cu personaje masculine; Lupeni (Hunedoara) – *mână cu pistil*; Mihăiești (Cluj) – *cap de personaj masculin cu coif*; Olteni (Covasna) – *cap de berbec*; Pata (Cluj) – *relief cu cavaler și personaj pedestru*; Peștișu Mare (Hunedoara) – *cap masculin*; Petnic (Caraș-Severin) – *relief cu un personaj*; Sânnicoară (Cluj) – *saltatio cu cinci personaje feminine*; Suceagu (Cluj) – *relief cu cap feminin*; Valea Sângeorgiului (Hunedoara) – *relief cu personaje*; Văleni (Cluj) – *relief cu două personaje feminine*; Văleni de Arieș (Cluj) – *relief cu un cap antropomorf*. Total 18 reprezentări sculpturale antropomorfe (14 piese) și zoomorfe (4 bucăți).

XII. Piese figurate din metale

Arcalia (jud. Bistrița-Năsăud) – a-b. *centuri ecvestre cu scene de luptă* (bronz aurit); Berzovia (Caraș-Severin) – a. *statuetă efeb* (hermafrodit, bronz); b. *acvilă* (bronz, *dubitanda*); Bologa (Cluj) – *statuetă Apis* (bronz); Brad (Hunedoara) – *văscior cu animale fantastice* (bronz); Brădeni (Sibiu) – *statuetă Lar* (bronz); Bulci (Arad) – *cap statuie Minerva* (bronz, *dubitanda*); Cinciș (Hunedoara) – *inel cu intaglie Pan* (aur); Ciucsângiorgiu – *statuetă Hercules* de tip „etrusco-italic” (bronz, *dubitanda*); Deva (Hunedoara) – *statuetă Lar* (bronz); Gornea (Caraș-Severin) – punctul „Zomonite” – *statuetă Amor* (bronz roman descoperit într-un bordei din sec. VII-IX); Grădiștea de Munte (Hunedoara) – punctul „Sub cununi” – *statuetă Mercurius* (bronz); Iuda (Bistrița-Năsăud) – *statuetă cu personaj masculin* (bronz); Jena (Timiș) – *mână sabazică* (bronz); Mănăreu (Hunedoara) – a-b. *plăci ornamentale pentru casetă* (bronz); Mărtiniș (Harghita) – *toartă cu cap de leu* (bronz); Micăsasa (Sibiu) – a. *statuetă de maimușă* (bronz); b. *aplică cu animal fantastic* (bronz); c. *aplică cu delfin* (bronz); d-e. *inele cu șarpe* (unul de aur, celălalt de argint); Ocnîța (Bistrița-Năsăud) *statuetă cu războinic* (plumb, romană ?); Odorheiul Săcuiesc (Harghita) – a-b. *torți de cană cu figurații antropomorfe* (bronz); Recaș (Timiș) – a. *oglinză cu Victoria* (bronz); b. *statuetă antropomorfă* (bronz); Rimetea-Trascău (Alba) – *gheară de pasăre rășchitoare* (bronz); Rupea (Brașova) – *statuetă cu războinic* (bronz, *dubitanda*); Saschiz (Mureș) – *picior*

de vas cu harpie (bronz); Sângeoriu Nou (Bistrița Năsăud) – *a-b. statuiete antropomorfe* (bronz); *c. cap de taur cu vultur între coarne* (*Iupiter Turmazgada* ?, bronz); Sânmihaiu de Câmpie (Bistrița Năsăud) – *statuetă de copil* (bronz); Sânpetru de Câmpie (Mureș) – *statuetă efeb* (bronz); Sântămărie Orlea (Hunedoara) – *piesă ornamentală pentru caseță* (bronz); Simonești (Harghita) – *sfeșnic cu labă umană* (*ex voto* ?, bronz); Stremț (Alba) – *statuetă amor* (bronz); Șura Mică (Sibiu) – *picioar de vas cu gheară de felină* (bronz); Tătărlăua (Alba) – *statuetă Mercurius* (bronz, *dubitanda*); Târgu Mureș (Mureș) – *statuetă Iupiter-Amon* (bronz, *dubitanda*); Valea Lupului (Hunedoara) – *statuetă Amor* (bronz); Vinerea (Alba) – *placă ornamentală de umbo cu cap mithraic și leu* (fragment de bronz); Vulcan (Hunedoara) – *aplică de mobilier cu bustul lui Mars* (bronz aurit) Total general: 47 de figurații din metal.

XIII. Teracote figurate

Aiton (jud. Cluj) – *statuetă cu divinitate feminină* (?); Cădaciu (Harghita) – *cap feminin dionysiac* (*Libera sau bacnată*); Chinteni (Cluj) – punctul „Tulgheș” – *a. cap de statueta „Genius cucullatus”; b. jucărie* (roțiță de car); *c. țișă cu imagine de gladiator*; Cicău (Alba) – punctul „Săliște” – *statuetă de călăreț*; Ciumăfaia (Cluj) – *a. statueta Venus; b. antefix cu personaj imberb*; Corpadea (Cluj) – *antefix cu personaj dionysiac imberb*; Cristești (Tg. Mureș) – *a. cap Silenus; b. jucărie* (cal pe patru roți); *c. tipar pentru plachetă cu scenă dionysiacă; d. rhyton cu cap zoomorf*; Micăsasa (Sibiu) – *a. tipar pentru medalion Isis; â-â. tipare pentru medalioane Serapis; b. tipar pentru medalion cu scenă de luptă între combatanți; c. tipar pentru bust Isis; d. tipar pentru mâner de patera cu berbec; e. fragment de tipar pentru platou cu masca comediei și tragediei; f. antefix cu bucraniu de bovidu; g. vas cu scene campestre dionysiace; h-i. capete de statuete Venus; î. mască rituală; j-k. fragmente de vase cu măști antropomorfe; l. fragment de vas cu imaginea centauiromachiei; m. fragment de vas cu gladiator; n. tîpsie cu semnul paleocreștin al peștelui; c. fragment de tipar pentru platou cu semnul paleocreștin al peștelui; p. fragment de farfurie cu semnul paleocreștin al crucii în relief; q. fund de vas cu semnul paleocreștin al peștelui; Miercurea Sibiului (Sibiu) – *jucărie* (cal pe patru roți); Moldovenești (Cluj) *statuetă Venus*; Olteni (Covasna) – *statuetă de satir*; Sighișoara (Mureș) – punctul „Podmoale” – *figurină divinitate feminină*.*

La totalul de 37 de teracote figurate se însumează încă 20 de exemplare, ulterior, depistate, care globalizează un număr de 57 de piese ale genului. Ele provin din Cristești⁹ (Tg. Mureș) – *e. statueta Iunona; f. figurină Hygia; g. tipar pentru plachetă cu capul lui Mercurius; tipar pentru medalion Serapis; i-m. fragmente de vase cu decor de șerpi*, în legătură cu mithraismul; Micăsasa¹⁰ (Sibiu) – *r. fragment de tipar pentru tîpsie cu masca comediei; s. fragment de vas cu figura lui Iupiter* (?); *ș. fragment de*

vas cu șarpe, siluetă antropomorfă și semirozete; t. fragment de vas cu cap de bovidu; ț. fragment de vas cu leu având prada între labele anterioare; u. fragment de vas cu decor de sandale și frunze; v. statueta fragmentară cu imagine masculină; w. toartă cu șarpe și rozete pe corpul reptilei; x-y. ansă și fragment de vas cu semnul crucii pe capetele unor șerpi; z. rest de figurină (partea superioară) Venus cu semn cruciform incizat.

În continuare, se cer a fi trecute în evidență și alte mărturii referitoare la viața spirituală ce a pulsat în mediul rural al Daciei Superioare.

XIV. Piese figurative din os

Timișoara (jud. Timiș) – *mâner cu imaginea unui porumbel*. Total: 1 exemplar.

XV. Instrumentum

a. Încercări de scriere.

Abrud (jud. Alba) – *medalion Sereapis cu inscripție grecească incizată* (lut); Aiud (Alba) – *fragment de vas cu litere incizate* (lut); Bologa (Cluj) – *inel cu inscripția incizată VTERE FELIX* (bronz); Brateiu (Sibiu) – *fragment de vas cu litere incizate* (lut); Bucium Alba) – *fragment de vas cu litere incizate* (lut); Călanu Mic (Hunedoara) – *cărămidă cu litere incizate*; Cârjiți (Hunedoara) – *cărămidă cu litere incizate*; Ciumăfaia (Cluj) – *cărămidă cu litere incizate*; Comolău (Harghita) – a. *cărămidă cu litere incizate*; b. *fragment de vas cu litere incizate* (lut); Cristești (Tg. Mureș) a. *urcior cu inscripție incizată CRIISCIENTIS (Crescentis, lut)*; b-d. *fragmente de vas cu litere incizate* (lut); e. *vas cu inscripție grecească incizată* (lut); Cuzdrioara (Cluj) – *pateră cu inscripție circulară punctată MARTI CORNELIA LUCI FILIA OSSA V(otum) S(olvit)* (bronz); Feleacu (Cluj) – *tăbliță cu litere argintate incizate* (bronz); Gârbou (Sălaj) – *signaculum oculariorum* cu parafa incizată PVBLIUS CORCOLONIVS (piatră, piesă amintită în rubrica VI); Hobița (Hunedoara) – punctul „Grădiște” – *cărămidă cu litere incizate*; Inlăceni (Harghita) – *cărămidă cu litere incizate*; Mănerău (Hunedoara) – *cărămidă cu litere incizate*; Micăsasa (Sibiu) – *tipar pentru medalion Serapis cu inscripția dorsală incizată [ISI/S MYRI/ONIMA]* (LUT); b-c. *fragmente de vas cu litere incizate* (lut); Sânicolau Mare (Timiș) – fragment de vas cu litere incizate (lut); Sighișoara (Mureș) – punctul „Podmoale” – *fragment de vas cu inscripția incizată ALAX[ANDER ?] ALAXA(n)DER [FECIT ?]* (lut); Târgu Secuiesc (Covasna) – a. *vas cu inscripția incizată TALIO FECIT* (lut); b. *amforă cu litere vopsite* (lut). Total: 28 de exemplare.

b. Styli

Aiton (jud. Cluj) – 1 bucată; Apahida (Cluj) – punctul „Tarcea Mică” – 1; Apoldu de Sus (Sibiu) – 1; Apoldu de Jos (Sibiu) – 1; Caransebeș (Caraș-Severin) – punctul

„Măhală” – 1; Cinciș (Hunedoara) – 1; Hărman (Brașov) – 3; Inlăceni (Harghita) – 1; Micăsasa (Sibiu) – 1; Miercurea Sibiului (Sibiu) – 1; Sebeș (Alba) – 1; Strei-Săcel (Hunedoara) – 1; Suceagu (Cluj) – 2; Târgu Secuiesc (Covasna) – 1. Total: 17 styli.

În concluzie, consider edificator faptul că pe lângă o serie de mărturii din diverse domenii de activitate (*villae rusticae* cercetate, centre de olărie, lăcașe de cult, numele unor persoane implicate atât în sfera economică – lapicizi, proprietari de atelier ceramic –, cât și în cea medicală – oculist), cele 487 de monumente repertoriate (inscripții funerare pe piatră – 64, piese sculpturale sepulcrale din piatră – 66, epigrafe votive pe piatră – 135, reprezentări votive figurate din piatră – 54, alte monumente sculpturale din piatră – 18, piese figurate din metale – 47, teracote figurate – 57, piese sculptate în os – 1, încercări de scriere – 28, și styli – 17, reflectă, la rândul lor, documente istorice importante referitoare la viața spirituală, de certă tentă latină, ce a pulsat în mediul rural al Daciei Superioare, element hotărâtor în amplul proces de romanizare al provinciei noastre traiane.

NOTE

¹ Spre a nu se crea impresia de inconsecvență, atunci când prezentăm lista localităților omise în cercetarea efectuată (C. Pop, în *Tibiscum*,), printre care găsim și cele din preajma castrului, am inclus în analiza de față, totuși, Cășeu. Săpăturile arheologice, de dată recentă, conduse de Dan Isac, de la Facultatea de Istorie a Univ. „Babeș-Bolyai” din Cluj, în așezarea vicinală fortificației militare din localitate, permit o oarecare imagine asupra anticei așezări *Samus*, iar stela funerară a veteranului *Iulius Crescens*, de proveniență locală, oferă, în general, un bun exemplu de artă provincială și, în special, pentru Dacia romană.

² Cf. I. Nemeti, S. Nemeti, *Funeraria thracica, Napoca 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca, 1999, 182-184.

³ A. Husar, N. Man, *The Roman Rural Settlement of Cristești, La politique édititaire dans les provinces de l'Empire romain IIème – IVème siècles après J. – C. Actes du IIIème Colloque Roumano-Suisse) La vie rurale dans les provinces romaines: vici et villae* Tulcea, 8-15 octobrie 1995, Tulcea, 1998, 66-67, pl. V/2-6.

⁴ D. Protase, *Studii Clasice*, III, 1961, 134-135, fig.2; *Civiltă romane in Romania*, Roma, 1970, 248 G₁₀₄, fig. de pe prima copertă exterioară.

⁵ *Idem*, *Apulum, IV*, 1961, 138-141, fig. 7; *Civiltă romane in Romania*, Roma, 1970, 248 G₁₀₅, pl. LX

⁶ I. Téglás, *Archaeologiai Értesítő*, XXVI, 1906, 361-362; *Civiltă romane in Romania*, Roma, 1970, 248 G₉₃; N. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale în Muzeul de Istorie Turda*, Cluj, 1972, 13, nr.16., pl. X/1.

⁷ Em. Panaitescu, *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania*, II, 1929, 327-339, fig. 8; *Civiltă romane in Romania*, Roma, 1970, 152, D₆₆, pl. XV.

⁸ Cf. A. Husar, N. Nan, *op. cit.*, , 64-65, 67-68, pl. VI/1-5.

⁹ Idem, *op. cit.*, 65,68, pl. III/4, 6-7.

¹⁰ I. Mitrofan, C. Pop, *catalogul expoziției „Marele centru ceramic roman de la Micăsasa – Îndeletniciri – artă – credințe”*, Cluj-Napoca, 1996, 13, 19, 20, 22-23.

THE SPIRITUAL LIFE IN THE SUPERIOR DACIA RURAL ENVIRONMENTS (II)

Summary

The research takes under consideration the archaeological diggings results and other fortuitous discoveries proceeded from the 185 present day localities in that territory, with 23 *villae rustice* and 2 great pottery workshops, 8 presumptive places of cult, the epigraphic testimonies (names of 3 lapidi; an oculist's name, and other names belonging to an owner of one of the pottery workshops), funeral inscriptions (59 pieces initially and 135 votive ones), sculptural vestiges (127 stone-monuments initially, 47 representations made of metal, 37 of terra-cotta, and one made of bone), writing remains on different objects (28 examples), and writing tools (17 styli).

All those remains may be studied in the annexed repertory (till 1994, as the investigation stopped then). Certainly the ulterior researches may increase the number of the monuments.

The facts above allowed me to say that the penetrating process through which that province became a "Romanized" one is also well reflected by the rural life, as the intense spiritual life there was similar to that one in the urban Roman centres, with large positive valences.